

KALBŲ KONTAKTAI/ LANGUAGE CONTACTS

Tarpkultūrinės komunikacijos prielaidos tarpukario Lietuvoje: tautinės ir kalbinės tapatybės sklaida

Jonas Jonušas

Anotacija. Analizuojant tarpkultūrinės komunikacijos prielaidas tarpukario Lietuvoje, remiamasi to laikotarpio periodika, pasitelkiant sociologų, kultūros istorikų nuomonę ir įvairių reiškinių interpretaciją. Kadangi aptariami dviejų bendrą istorinę patirtį turinčių tautų – lietuvių ir lenkų – komunikavimo aspektai, juos galima vertinti nevienodai: vieni neabejotinai pozityvūs, praplėtę tarpukario Lietuvos kultūrinį horizontą, praturtinę kalbiniu ir literatūriniu požiūriu lietuvių tautinį atgimimą; kiti, dėl nepalankios politinės situacijos, komplikuoti ir tapę istorikų diskusijų ir analizės objektu.

Šiame tyrime remiamasi tarpkultūrinės komunikacijos įžvalgomis, S. Šalkauskio kultūrinės sintezės teorija, siekiant suaktualinti tarpukario lietuvių ir lenkų tarpkultūrinį dialogą. Stengiamasi grąžinti į kultūrinę apyvertą šiandieninės tarpkultūrinės komunikacijos požiūriu aktualias prieškarinio lenkiškojo periodikoje reikštas mintis, jas aptariant, bandant išsakytiems teiginiams surasti vietą lietuvių kultūrologinėje mintyje. Požiūris į bendras kultūrinės vertybes, bilingvizmą, kaip savitą reiškinį, grindžiamas akultūracijos sąvoka. Tyrimo metodologija iš dalies deskriptyvinė, leidžianti išanalizuotų šaltinių ir teorinės literatūros pagrindu susidaryti visapusiškesnį tarpkultūrinės komunikacijos, kaip proceso, tarpukario Lietuvoje vaizdą.

Reikšminiai žodžiai: komunikacija; kalbinė diferenciacija; daugiakultūriškumas; kultūrinė sintezė; tautinė identifikacija.

Įvadas

Tarpukario Lietuvos kultūrinės-visuomeninės aspiracijos rėmėsi XVIII a. iširusios romantizuotos-istorinės ir XX a. atgimusios jaunos dinamiškos valstybės sampratomis. Rekonstruoti turtingą ir įvairiapusį lietuvių-lenkų tarpkultūrinį dialogą dviejų dešimtmečių (1920-1940) tėkmėje – plačios apimties ir gana sunkus uždavinys, atsižvelgiant į nevienodas sociokultūrinių paieškų kryptis, sąlygojamas Abiejų Tautų Respublikos palikimo, nuomonių, pažiūrų, koncepcijų kovą, nulemtą praeities įvykių (lietuviams – Vilniaus krašto praradimas, lenkams – politinė situacija po Pirmojo pasaulinio karo), visuomeninių judėjimų prieštaringumo ir dažnai nesuderinamumo (takoskyra tarp tradicijų puoselėtojų ir liberaliosios demokratijos šalininkų). Politinę publicistiką skelbusioje periodikoje („Goniec Kowieński“, „Dzień Polski“) ar spaudos publicistikoje, esistikoje („Iskry“, „Wytrwaj“) autoriai atidžiai įsižiūrėdavo į nesenos praeities įvykius, bandydami kuo autentiškiau perteikti dalyko esmę. Ši intelektualinė dinamika labai pasitarnauja aiškinant visuomenėje vykusius pokyčius remiantis J. W. Berry akultūracijos teorine schema, atskleidžiančia svarbią jungtį tarp kultūrinio konteksto ir individo elgesio motyvų (Kasatkina, Leončikas, 2003). Nuo XIX a. buvo remiamasi romantinės lenkų literatūros tradicija, daug kuo sekant, transformuojant į lietuvišką kontekstą atskiras tendencijas, motyvus (Aleksynas, 1987). Lenkų-lietuvių kultūriniai-kalbiniai ryšiai apėmė labai plačią sferą – ir literatūrinį, ir istorinį-visuomeninį, ir filosofinį-estetinį aspektus. Tačiau literatūriniai-visuomeniniai kontaktai, nepaisant etninių, paprotinių, dvasinių skirtibių, įgijo ypač

gilų, tvirtą, visapusišką pobūdį. Lietuvių-lenkų dvikalbiai santykiai ypač svarbus visos Vidurio Europos kultūrinės realybės momentas. Č. Milošas yra pabrėžęs, kad kalbinė diferenciacija yra vienas iš tų etniškumo bruožų, į kuriuos reikia atkreipti ypatingą dėmesį kalbant apie abiejų tautų istorinį likimą (Jackiewicz, 1993). Kultūrinis bilingvizmas, išlikęs dar ir XX a. 3-4 dešimtmetyje, pagreitį įgavo XIX a., kai buvo reikšmingai praplėstas nuo Abiejų Tautų Respublikos laikų spėjus nublankti kultūrinis horizontas. Jis suteikė galimybę per gimtojo krašto istorijos prizmę atsiverti europietiško universalumo erdvėms. Tarpukario Lietuvos lenkiškojo periodikoje pastebimos tarpkultūrinio dialogo, visuomeninio atvirumo siekio pastangos, nes dar buvo netolima praeitis, kai tiek lietuvių, tiek lenkų etnosas grūmėsi dėl savo išlikimo, kai jie klimpo vienas į kitą spurdėdami ir ištirpdami, sukeldami stipriausią kūrybinės energijos bangą – daugiakultūrinio regiono nepakartojamą balsą (Kubilius, 1998). Iš kur tas poreikis atgimusios nepriklausomos valstybės kontekste gaivinti, puoselėti bebai-giančią užgesti kultūrinio bendradarbiavimo tradiciją, suteikiant jai savitą, bet kuriuo rakursu atpažįstamą lietuvišką atspalvį? Tikriausiai šį poreikį lėmė ta aplinkybė, kad spaudoje bendradarbiavo, visuomeninius-socialinius reiš-kinius vertino paskutinė karta, kuri save suvokė kaip „dviejų tautinių sielų“ hibridą (tačiau vadinamajame Vilniaus krašte LDK kultūros ir dvasios tradicija gyvavo kaip visiškai natūrali istorinė buvusios valstybės tąsa net iki Antrojo pasaulinio karo. Lietuvos Respublikoje tos tradicijos akin-tojų ir tęsėjų taip pat buvo, o labiausiai žinomas prof. My-kolas Romeris) (plačiau žr. Romer, 1908).

Susiklosčiusi situacija valstybės institucijose, mokyklose, kariuomenėje slopino lenkų kultūros plėtotę, siekį išsaugoti tradicijas, kurios skatino platų visuomeninį ir politinį angažuotumą (Buchowski, 2003). Intelektinis potencialas atspindėti visuomenėje vykstančius reiškinius, reprezentuoti lenkiškumą kultūrine raiška, literatūrine kūryba liko neišnaudotas, o 1940 m. galutinai prarastas, nes pokario metais lenkų bendruomenė Lietuvoje buvo menkai integruota, nebeturėjo nei sąlygų, nei galimybių tokiai kultūrinei-visuomenei veiklai, kokia ji galėjo būti prieškarui (Stravinskienė, 2006).

Lietuvių-lenkų santykių polarizacija 3-4 dešimtmetyje sudarė sąlygas kiekvienai pusei pabrėžti savo tautinę identifikaciją. Tačiau tai nesudarė sąlygų tarpkultūriniam dialogui, neharmonizavo įtemptų abiejų pusių santykių, dinamiškai besiplėtojančių 4-ojo dešimtmečio politinių procesų fone. Ramią tarpusavio supratimo kalbą buvo išstūmusi konfrontacijos retorika. Juk didžia dalimi lenkas, lietuvis, baltarusis, žydas litvakas ligi šiol tebeaudėjo konfrontacijos leksiką ir priemones, nelabai ieškodami geresnio susikalbėjimo galimybių (Zemlickas, 2009). Kaip pažymi S. Šalkauskis, kultūrinės savimonės problema yra sąlygojama pačios kultūros turinio, todėl

„yra svarbus tautinės kultūros esmės klausimas, kaip yra svarbus ir jos linkmės klausimas. Kitaip tariant, problema, kurią tenka spręsti visų pirma šviesuomenei, yra lietuvių tautos kultūrinės paskirties problema. Jei kultūrinis tautos pašaukimas priklauso nuo jos etninių ypatybių, nuo temperamento, nuo istorinės evoliucijos, tai jos paskirtis priklauso visų pirma nuo jos geopolitinės padėties“ (Šalkauskis, 1938).

3-ajame dešimtmetyje Lietuvos vidaus politinė situacija įtempta, vyksta lenkynės tarp kairiųjų koalicijos ir jiems oponuojančių tautininkų bei krikdemų. Šiame kontekste lietuvių-lenkų kultūrinis dialogas buvo beveik neįmanomas, nes vis garsiau keliama tikslai naikinti sulenkinimo rezultatus, kovoti su polonizacija ir bolševizacija (Buchowski, 2003). Šiuo atžvilgiu 4-ajame dešimtmetyje susiklostė daug nuosaikesnė atmosfera. Dvasinio ir kultūrinio paveldo gal niekas ir nebandė skaičiuoti, nes tai būtų gana efemeriškas užsiėmimas: dvasinio ir kultūrinio paveldo esama tiek, kiek sugebame absorbuoti ir gyvybingai, kūrybingai naudoti (Zemlickas, 2009).

Straipsnio naujumo esmė – pasirinktu aspektu aktualizuoti tarpkultūrinės komunikacijos prielaidas tarpukario Lietuvoje, sugrąžinti į kultūrinę apyvertą kalbinės diferenciacijos, tautinės identifikacijos problemas, atsispindėjusias to meto lenkiškoje periodikoje.

Tyrimo tikslas – panagrinėti gana įvairių lietuvių ir lenkų tarpkultūrinio bendradarbiavimo kontekstą; atsižvelgiant į cituojamų autorių nevienodas koncepcijas pabandyti išskirti būdingiausius tautinės ir kalbinės tapatybės raiškos bruožus.

Uždaviniai: 1) išanalizuoti bilingvistines prielaidas, sąlygotas kultūrų nevienodumo, panagrinėti, kokią jos turėjo įtaką integraciniais procesais tautos viduje; 2) atsižvelgti į tradicinius (tarpukario Lietuvos visuomenės veikėjų keltus) ir modernius (šiuolaikinių sociologų, kultūrologų keliamus) tarpkultūrinių santykių plėtojimo aspektus.

Metodai: 1) šiuolaikinės tarpkultūrinės komunikacijos tyrimai; 2) S. Šalkauskio kultūrinės sintezės teorija; 3) des-

kriptyvinis, padedantis nagrinėjamuose šaltiniuose išskirti aktualiausius momentus.

Bilingvistinės prielaidos istorinei ir asmeninei patirčiai reikšti

Poslinkį literatūrinės komunikacijos link liudija gausaus lietuvių literatų būrio (S. Šalkauskio, J. Keliuočio, K. Binkio, J. Kossu-Aleksandravičiaus, J. Ambrazevičiaus, S. Kymantaitės-Čiurlionienės, A. Vaičiulaičio, B. Dvariono, B. Sruogos, A. Venclovos, V. Jakubėno ir kt.) publikuojami straipsniai literatūros naujienų žurnale „Wiadomości Literackie“. Kultūriniam bendradarbiavimui vėrėsi plati dirva: vilniškiai „Žagary“ noriai skelbė lietuvių poetų straipsnius ir kūrybą, menotyrininko J. Perkovskio fundamentali studija apie lietuvių liaudies meno ornamentą buvo įvertinta P. Galunės, H. Kairiūkštytės-Jacinienės, sukėlė teigiamą atgarsį plačiojoje visuomenėje (Buchowski, 2003). Nuosaikus akademinis leidinys „Iskry“, iš esmės puoselėjęs „krajovcines“ idėjas, stengėsi apeiti stačius kampus, neakcentuoti lietuviškuose tekstuose ir karikatūrose įsigalėjusio Lenkijos baltojo aro, kurio nagai sminga į Lietuvos kūną, įvaizdžio. Minėtas leidinys, remdamasis abi šalis vienijančiais kultūriniais istoriniais simboliais (pvz., Vavelio požemiuose karalių kapavietes puošia Vyčio ir Erelio ženklai, prisimenama sena indoeuropietiška lietuvių kalbos kilmė, siekianti tolimąjį Iraną ir kt.), stengėsi konsoliduoti abiejų tautų atstovus, vengti perdėto tautinių skirtumų ieškojimo, nejučia peraugančio į nacionalizmą ir trukdančio konstruktyviam, kūrybingam bendradarbiavimui. Nacionalistinėms nuotaikoms plėtotis palankias sąlygas sudarydavo nesugebėjimas ar nenoras sintetinti skirtingų kultūrų elementus, kaip pastebi S. Šalkauskis,

„Naujoji mūsų inteligentų karta, išaugusi ir išsilavinusi nepriklausomoje Lietuvoje ir nemačiusi jokio užsienio, dažnai yra linkusi paneigti bet kurių kultūrinių savinimysį reikalą ir žada savo pajėgomis kurti grynai lietuvišką, visai savitą ir savarankišką kultūrą. Šita jaunosios kartos dalis, nepažįstanti svetimų kultūrų, nesugeba faktiškai atskirti, kas yra sava, o kas – svetima, ir pasilieka susidariusios faktiškos padėties įtakoje. Ji stengiasi, kaip įmanydama, verstis savo pajėgomis, nesąmoningai pasiduoda menkaverčiams mados dvelkimams ir savo kultūrinėje kūryboje atlieka pirmas pratybas, kurios, žinoma, tuo tarpu negali duoti visuotinai reikšmingų laimėjimų“ (Šalkauskis, 1938).

Kalbiniams kontaktams reikštis geriausiai padeda ne uždarumas, o atvirumas kultūriniais ieškojimams, šios srities patirties (asociacijų, kultūrinių realijų ir pan.) iš kitur integravimas. Analizuojant tarpukario Lietuvos periodiką į akis krito istorine patirtimi besivadovaujančių kultūrintojų (Liudo Giros, Kazimieros Ilakovičuvnos ir Alfonso Bojko) eilėraščiuose ir jų vertimuose reiškiamos giluminės idėjos. K. Ilakovičuvna poetiškai kreipiasi į lietuvių tautą, istorinius motyvus meistriškai jungdama su lietuvių visuomenės ypatybėmis – pastovumu, tvirta valia:

„Możesz nie wielki naród, lecz wybrany:/ Mową kotėbki dosięgasz Iranu./ Moc twej stalości i wola wytrwania/ Serca porusza do podziwu skłania.../ Nikt cię ukorzyć nie chce, nikt cię szkodzić./ Pora się godzić, litewski narodzić“ (Ilhakowiczówna, 1934).

Šioje vietoje norėtųsi pacituoti S. Šalkauskio mintis, jog

„Lietuva yra pašaukta sukurti sintetinio pobūdžio tautinę kultūrą, nors ji ir turi atskirą tautinę daugumos kalbą, kuria

visų pirma turės šita kultūra pasireikšti. Deja, per nesusi-pratimą pas mus sintetinės kultūros koncepcija nėra popu-liari. Tiksliau pasakius, ji iki šiolei nėra pas mus tinkamai suprasta su didele skriauda kultūriniam mūsų išsivystymui“ (Šalkauskis, 1938).

Lietuva šiuose eilėraščiuose ir jų vertimuose yra tapusi ob-jektu, kurio struktūroje yra atsidūrę visi apie ją rašantieji (Iłakowiczówna, 1934, p.2; Gira, 1934, pp.232-233) ir vertėjai (Gira, 1934, pp.232-233; Bojko, 1934, p.3). Iš istorinio patyrimo kilusios idėjos grąžinamos tautai vėlgi kaip jai pačiai turinčios egzistencinę prasmę – tautos tapatybė turi būti apginta, o vertybės išsaugotos.

Zbrzydło historji sluchać naszych pieniactw, Stoi, pod słońce ręką wzrok ocienia, Patrzy po morzach i patrzy po łądach: Tak oto Polska, tak Litwa wygląda, Owa maleńka, ta wzrostem się piętrzy, Lecz czas osądzi, która z nich jest większa.	Betgi istorijai jau nusibodo Vaido klausytis mūs. Saulėn ji rodo, Žvalgos žemynuose, dairo po jūras: Taip antai Lenkai, taip Lietuva kurias. Viena mažutė, didžiulė antroji ... Kuri didesnė – lems betgi rytojai.
--	---

Idėjos, reiškiamos vaizdais ir sąvokų pavidalu (lenk. būd-vardžiui *maleńka* L. Giros parinktas taiklus atitikmuo *ma-žutė*), yra gyvastingos, kūrybiškos, žadina sąmonę tų, kam jos skiriamos.

D. Hume tarp įvairių tikrovės pažinimo atmainų išvelgia to-kią, kuri yra giriama už galėjimą „prisidėti prie žmonijos su-dominimo, mokymo ir tobulinimo“ (Hume, 1995). Būti auten-tiškame santykiyje su tauta yra tas pat, kas bandyti sugauti gry-ną, amžiną, visuotinai svarbią jos formą ir ją išskirti iš visų ki-tokių, netobulų ir iškreiptų pavidalų. Konkretybės, kokia yra tauta, vaizdinys, nepaisant istorijos tėkmėje aptinkamų jo įvai-rialypių pavidalų, turi būti apvalytas nuo visų apnašų ir įgauti vertingosios socialinės struktūros turinį:

Ważą się losów miary i zamiary. Patrzy historja... Nie masz u niej wiary. Ciągłe probuje, bez końca doświadcza, Na słowa wcale, lecz na czynu patrzy. Wczorajszy olbrzym, jutro u niej karzeł, Co wczoraj rzekła, to jutro wymaże.	Likimas sveria tautų siekius, vieką, Stebi istorija. Netiki niekuo. Nuolat tik bando, mėgina tik nuolat, Tiria ne žodį, tik darbą mūs uolų. Milžinas vakar – ryt bus nykštukas: Kas vakar švietė, tas nūn jau nubluko.
---	--

Pats objektas (tauta) yra svarbus ir taip gyvastingai pavei-kus lietuvių inteligento sąmonei bei gyvenimo būdai, kad vos ne kiekvienas iš jų, besireiškęs filosofijoje, moksle ir dailiuosiuose menuose, vis jį užkliudė. Kaip matyti iš L. Gi-ros atlikto sklandaus, organiško K. Ilakovičuvnos eilėraš-čio vertimo, poetas, kaip vertėjas, kėlė sau tikslą ne vien kalbiniu požiūriu suregistruoti, susisteminti lenkiško teksto žodžius, kad jie sugultų į darnų lietuvišką ritmą, bet ir siekė juos interpretuoti. Tai jau aukštesnis vertimo lyg-muo, priklausantis nuo vertėjo kompetencijos, tautos dva-sinės kultūros egzistencinės prasmės išmanymo. Lenkiško eilėraščio ir jo vertimo į lietuvių kalbą („Pora się godzić“ ir „Jau taikytis metas“) išraiška pasitarnauja tam, kad autorės

ir vertėjo asmeniškai patirtis atspindėtų savotišką transfor-maciją ir visos tautos egzistencinę patirtį.

Kultūrinių ir visuomeninių tendencijų sąveika

Atkurtoje Lietuvos Respublikoje spauda buvo griežtai kon-troliuojama. Dauguma periodinių leidinių buvo ideolo-giškai priklausomi nuo juos remiančių partijų. Neturin-čioms politinio užnugario tautinėms bendrijoms buvo ne-lengva. S. Šalkauskio plėtotą Rytų ir Vakarų sintezės teori-ja, kurioje svarbią vietą užėmė lietuvių kultūros sintetiš-kumas, filosofo visų pirma suvoktas istorinėje plotmėje, padidino lietuvių savimonės imlumą platesniems kultūri-niams horizontams. Kultūrų sintetinio koncepcija galėjo sudaryti puikias teorines prielaidas kalbų interferencijai reikštis. Tačiau net ir tokie pasvarstymai, apimantys geopo-litinius klausimus, būdavo nustelbiami įsigalėjusių mąsty-mo stereotipų, užmirštant kelių šimtmečių senumo turtingą kultūrinę patirtį. S. Šalkauskio manymu, dėl sustabarėjusių mąstymo stereotipų dažnai nesugebame ramiai ir objekty-viai įvertinti kultūrinės sintezės koncepcijos privalumų.

„Iš pradžios mes esame pasiskolinę rusiškąją, paskui – len-kiškąją kultūrą. Jos reikėsi svetimomis mums kalbomis ir neatitiko mūsų tautinės individualybės viso savitiškumo. Ir vis dėlto būtų neapdairu ir žalinga mums patiems skelbti, kad buvusi Lietuvoje kultūra buvo iš pradžios tik rusiška, o paskui – tik lenkiška. Nors svetimos kultūros savinimasis anksčiau buvo vienašališkas ir vyko svetimomis lytimis, bet tai dar nesukliudė lietuviams padaryti į šitą pasisavintą kul-tūrą savų įnašų, nuo kurių mes negalime atsisakyti, kaipo nuo savo kultūrinės kūrybos. Tegul šita kūryba neatitiko mūsų tautinės individualybės idealo, bet ji buvo šiaip ar taip mūsų tautinės dvasios apraiška“ (Šalkauskis, 1938).

Pažymėtini V. Vielhorskio probleminiai, Kauno lenkų kul-tūrinę-istorinę situaciją analizuojantys straipsniai. Išval-gaus bendradarbio pastebėjimai ne kartą suaktualino laik-raščio „Dzień Kowieński“ puslapiuose nušviečiamą lenkų tautinės mažumos kasdienybę, padėjo ieškoti racionalaus dialogo galimybių sprendžiant įsisenėjusį lietuvių-lenkų politinį klausimą (V. Vielhorskio disputas su M. Biržiška). V. Vielhorskis pažymi, kad jau XIX a. Suvalkija pasuko demokratizacijos linkme, tame etnografiniame krašte pra-budo tautinio atskirumo, atsiribojimo nuo visko, kas len-kiška kultūrinėje erdvėje, jausmai. Tuo tarpu Žemaitija, Kauno apylinkės ir Vilniaus kraštas, nors ne tokie progre-syvūs ūkiniu, socialiniu vystymusi, buvo ta erdvė, kur ir toliau lietuvių-lenkų liaudis ir aukštieji sluoksniai gyveno abiejų tautų kultūrinio-kalbinio bendrumo nuojautomis. V. Vielhorskis 1925 m. teigė, jog dar prieš ketvirtį amžiaus katalikybė ir iš jos kylanti religinė praktika buvo tie pag-rindiniai kultūriniai veiksniai, kurie vienijo Vilniaus ir Kauno apylinkių gyventojus tautiniu požiūriu. Šis veiksnys neleido susiformuoti etninio atskirumo jausmui (Wielhorski, 1925). Kaip matyti iš S. Šalkauskio koncepcijos, kultūrinės sintezės negalima laikyti svetimos kultūros savinimusi. Tokios nuostatos nebuvimas lėmė, kad kultūrinė kova su lenkiškumu įtaka Lietuvoje buvo istoriškai neišvengiama, panašiai kaip švedų-suomių, latvių-vokiečių santykiuose. Lietuvių tauta, atbudusi savarankiškam gyvenimui, ne iš karto galėjo, o ir sugebėjo visiškai atsiskirti nuo kitos tautos kultūrinės įtakos, kas galėjo sutrukdyti naciona-liniam renesansui. V. Vielhorskio manymu, tai reikškinys suprantamas, natūralus ir racionalus, neturėjęs tapti isto-

rikų ar politikų diskusijų objektu. Nerimą kelia kultūrinis lenktyniavimas, tapęs beatodairiška kova su visu tuo, kas lenkiška; pamirštant, kad taip išbraukiama iš savo tautos praeities penkių šimtmečių istorija, iš lietuvių savimonės ištrinami kultūriniai vaizdiniai, įsitvirtinę dar nuo krikšto laikų. Besiformuojanti moderni tautinė tapatybė rizikuoja ieškodama kultūrinio idealo užgesusiose pagonybės legendose ar, pasak V. Vielhorskio, svetimoje lietuvių dvasiai vokiškoje aplinkoje. Šiuo atveju argumentuota S.Šalkauskio įžvalga, jog tautai negresia joks pavojus, jei kultūrinis pasisavinimas nėra daromas vergiškai, jei jis yra asimiliuojamas tautinėmis lytimis pagal tautos dvasią (Šalkauskis, 1938).

Teoriškai tarpkultūrinės komunikacijos prielaidos buvo apibrėžtos Lietuvoje priimtoje deklaracijoje dėl tautinių mažumų teisių užtikrinimo. Ypač svarbi buvo kultūrinės autonomijos nuostata. Kultūrinės komunikacijos plėtočiai įtakos galėjo turėti ir gana išvystytas mokyklų tinklas: gimnazijos Kaune ir Panevėžyje, 6-ųjų klasių progimnazija Ukmergėje ir 4-ųjų Telšiuose, be to, veikė nemažai privačių mokyklų Raseinių, Kėdainių, Panevėžio apylinkėse (Wielhorski, 1925). Aptariamam laikotarpiu unijos su Lenkija laikų nuotaikos buvo vienareikšmiškai atmetamos, tautinį atgimimą projektuojant be lenkų ir Lenkijos. Tačiau gilesnių tradicijų dar neturintis tautinis judėjimas rėmėsi lenkų kultūrine mintimi, daug kur populiarindamas A. Mickevičiaus, J. Slovackio, J. I. Kraševskio ir V. Sirokomlės poeziją, H. Senkevičiaus, E. Ožėskienės prozą. Taip pat lietuviškos tematikos lenkų literatūra turėjo ženklį įtaką lietuvių nacionalinės ir kalbinės savimonės plėtočiai (Jackiewicz, 1993). Įdomus ir kiek paradoksalus kitas dalykas – atrodytų, kad tie LDK kultūrai užsiangažavę asmenys turėjo gyventi įsivaizduotame laike nuo istorinės arenos seniai nuėjusios valstybės vertybėmis. Kitaip tariant, neišvengiamai turėjo iškristi iš realaus laiko reikalavimų. Ar taip ir nutiko? Veikiausiai priešingai – esminiais gyvenimo momentais šie LDK piliečiai labai adekvačiai reagavo į gyvenimo aktualijas, niekada neprarado teisingos įvykių vertinimo perspektyvos (Zemlickas, 2009). Tuo metu aiškesnės raiškos formas įgavo etniškumas.

„Etniškumo“ terminas (kildinamas iš graikų kalbos ethnos) dažniausiai nurodo tapatybę, grindžiamą bendra kilme ir bendruomeninio solidarumo jausmu. <...> Tautos, liaudies, nacijos, nacionalizmo sąvokos yra susijusios su savitais kalbiniais, kultūriniais ir ideologiniais klodais“ (Kasatkina, Leončikas, 2003).

Lietuvių literatūroje etniškumas, protėvių dvasia buvo ypač pabrėžiami, net verstinėje literatūroje iš lenkų kalbos, kartais pakeičiant turinį ir prasmę (Jackiewicz, 1993).

Pateikti pilną ryšių ir sąveikos vaizdą, kurį sudaro lenkų literatūros ir kultūros percepcija Lietuvoje, jos įtaka lietuvių tautinei sąmonei, ypač sukilimų laikotarpiu ir nacionalinio – kultūrinio atgimimo sąlygomis, dėl ribotos analizės apimties nėra galimybių. Tarpkultūrinio bendradarbiavimo chronologinės ribos labai plačios – siekia beveik keturis šimtmečius – tas didžiulis periodas apima bendrų darbų, tarpusavio jungčių, tautinio išsivadavimo, nacionalinio tapatumo siekių epochą. XX a. lietuviai nuėjo ilgą kelią emancipacijos, tautinės ir kalbinės savimonės link. Pasak M. Jackievičiaus, tame kelyje lietuvių lydėjo lenkų literatūra, neprimesdama savo dominavimo, kai kada net paskatindama lietuvių domėjimąsi savo tradicijomis ir kalba (Jackiewicz, 1993). Lietuvos ir Lenkijos santykiai kartais primindavo

biblinę Dovydo ir Galijoto kovą, iš kurios abi pusės turėdavo naudos kultūros sferoje. Besiformuojanti tautinė literatūra daug minčių, pavyzdžių paėmė iš A. Mickevičiaus, J. Slovackio, J. I. Kraševskio ir kt. kūrybos. Lietuvių rašytojams tai buvo metodologinė, tipologinė, istorinė ir psichologinė mokykla. Beveik kiekviena lietuvių inteligentų karta daugiau ar mažiau perimdavo iš lenkų literatūros ir kultūros (pgl. Genzelis, 1980).

Viena iš lenkiškosios kultūros egzistavimo Lietuvoje ypatybių, kuri pastebimiau pasireiškė gal tik Vakarų Ukrainoje ar Vilniaus krašte iki 1939 m., turint galvoje ten vyravusį slavišką substratą, buvo reta galimybė tarptautinėje, bet giminiškoje pagal sandarą aplinkoje, kai kuriais atvejais dvasinėmis vertybėmis papildyti svetimą kultūrinį kontekstą. Be abejo, šie veiksniai buvo motyvuojami kultūrinį – istorinį prielaidų.

Dviejų kultūrų – lietuvių ir lenkų – sandūra buvo sąlygota politinių aplinkybių, priešpriešos sava – svetima. Praeityje (XIX amžiuje ir ankstesniais laikais) daugelis pavyzdžių liudijo tikrą bendradarbiavimą, bendras pastangas kultūrinėje ar mokslinėje veikloje. Tarpukario Lietuvoje dialogą lėmė sociokultūrinis procesas, dvasiniai ieškojimai ir intelektualinio gyvenimo pokyčiai po Pirmojo pasaulinio karo.

Jaunoji karta greitai susiorientavo lietuvių kultūros dvasinėje dinamikoje ir moksliniame gyvenime, todėl gana sklandžiai įsijungė į kultūrinio gyvenimo tėkmę. Jiems iškildavo klausimas, ką reiškia bikultūriškumas arba polikultūriškumas? Ar šis reiškinys susijęs su prigimtinių kultūrinių vertybių praradimu ar jų pakeitimu? Viskas priklauso nuo to, kokios vertybių skalės ir sociokultūrinės grupės asmenybė vadinama polikultūriška. M. Byram (2003) rašo:

„Pagrindinis klausimas, kurį noriu išsiaiškinti, ar tapimas interkultūraliu sąlygoja asmens pasikeitimą kultūros, kurioje jis buvo socializavęsis, atžvilgiu, t.y. kultūrinio identiteto požiūriu. <...> Šiame kontekste „kultūros“ terminas apima socialinės grupės (kurią gali sudaryti socialinė institucija ar didelės apimties vienetai kaip nacija ar net civilizacija) vertybes ir elgesį“.

Dėl ribotos analizės apimties neįmanoma aptarti visų kultūrinės sąveikos formų (integracijos, asimiliacijos, tarpusavio ryšių ir pan.), įdomių lenkų kalbininkų ryšių su lietuvių mokslininkais. Reikėtų atkreipti dėmesį į vieną reiškinį, turintį tiesioginės įtakos pasaulėžiūrai, kai turimas galvoje socialinis kontekstas.

Labai svarbi sąvoka tarpkultūrinės komunikacijos srityje yra akultūracija. Sociologai ją aiškina kaip tam tikros kultūros elementų perėmimą, įsisavinimą (nagrinėjamu atveju – Lietuvos kultūros elementų, dažniausiai svarbiausias iš jų yra kalba; Grigas, 1995; Kasatkina, Leončikas, 2003).

Akultūracija apima ir idėjinio nusiteikimo matmenį. Jos svarbą galima suformuluoti keliais aspektais: pirma, kokio lygmens asimiliuojamos kultūros nario pasaulėžiūroje yra išlikęs jo tautinis sąmoningumas; antra, individo požiūris į vieningą valstybę (ar jis yra veikiamas bendro valstybinio patriotizmo, „bendravalstybinės“ sąmonės), jo konfesinė priklausomybė ir tautinis sąmoningumas; trečia, sąvoka gali būti suprantama ir tarptautiniame kontekste kaip individo santykis su savo kultūriniu tapatumu ir daugumos visuomene. Analizuojant tautinės tapatybės sklaidą, svarbu atsižvelgti į populiarių sąvokų „Europa“, „europietis“, „europietiška kul-

tūra“ turinį, kuris turėtų apimti pagarbą kiekvienos tautos kultūrai ir jos teisei pačiai pasirinkti kelią, kuriuo ji eis.

Tarpkultūrinės komunikacijos sudaromos prielaidos tautiniam pakantumui, platesniam vertybių spektrui aktualios ir šiandien: viena vertus, ji tapo ypač patvaria socialine ir ekonomine, kultūrine bei dvasine sociumo būseną, ypatiną egzistavimo forma atskirtiems nuo „etninio kontinento“ arba visai jo neturintiems, kita vertus, ji gali būti traktuojama kaip originalus reiškinys lietuvių kultūrologinėje mintyje. Apibendrinant norėtųsi pacituoti R. Grigo mintį apie skirtingų tautinių struktūrų kaitą, kuri šiuo metu įgauna vis didesnę pagreitį. Ši dinamika sudaro prielaidas įvairiapusei tautinio identiteto realizacijai:

„Civilizacijos tapsmas, globalizacijos sukeltas tautiškumo ir supranacionalumo (virštautinis, antitautinis) susidūrimas formuoja ir palaiko socialines įtampas – sociodinamikos šaltinį. Kuo santykis su globalizacija artimesnis ir kuo intensyvesnė socioetnogenezeje dalyvaujančių struktūrų kaita, kuo platesni tų struktūrų kontaktai su aplinkiniu pasauliu, tuo įtampų bus daugiau. Nuo jų gausos ir įvairovės priklauso ir pats tautos tapsmas (socioetnogenezės vyksmas)“ (Grigas, 2001).

Išvados

1. Tarpkultūrinis dialogas įmanomas ne tiek dėl diferenciacijos, kiek dėl integracijos procesų tautos viduje. Svarbi kultūrinės sąveikos atmaina – kontaktai tarp kalbų – labiausiai priklauso nuo išsiugdytos galios daugiaspektę ir įvairiasluoksne medžiagą susisteminti, atšviežinti 3-4 dešimtmetyje aktualios lietuvių ir lenkų kalbų sąveikos pažinimą.

2. XX a. pradžioje Lietuvoje vyko bendruomeninė religinė-lingvistinė mobilizacija, kurią galima vertinti kaip tarpkultūrinės komunikacijos ištakas (ne tiek buvo svarbi tautinė identifikacija, nes vienijančiu veiksmu buvo bažnyčioje vartojama lenkų kalba). Tik 3–4 dešimtmetyje iškilo būtinybė individams derinti savo socialinį elgesį su visuomene aplinka, jos kultūrinėmis normomis. Čia galima įžiūrėti tradicionalizmo (iš seno priskiriamas prioritetas klasiškai lenkų literatūrai, kultūrai kaip langui į Vakarus) ir modernizacijos (poreikis identifikuoti tautinę tapatybę) antinomiją kaip dalį bendrojo požiūrio į modernaus pasaulio tendencijas.

Jonas Jonušas

Assumptions of Intercultural Communication in Interwar Lithuania: The Spread of National and Language Identity

Summary

The paper deals with the intercultural communication assumptions embracing the process of perception of language identity. This process is affected by the junction of cultures and the diversity of conceptions of the period under consideration. The paper highlights the context of intercultural cooperation between the Polish and the Lithuanians as well as emphasizes the influence of the Polish literature on the formation and later on functioning of the Lithuanian language identity.

The object of the study is to analyze a very diverse context of intercultural cooperation between the Polish and the Lithuanians and to distinguish the most specific features of the expression of national and language identity. The theoretical part of the paper is based on S. Šalkauskis' theory of cultural synthesis and diverse conceptions developed by modern sociologists and cultural historians. The prewar periodicals "Iskry" and "Wytrwaj" have been chosen for the analysis. The poems by the famous poets K. Iłakowiczówna and Liudas Gira and their translated versions are discussed. In these poems the junction of two cultures – Lithuanian and Polish – is smooth and harmonious, free from hostility (native-alien). Numerous examples serve as evidence of joint efforts to seek cultural progress. The dominating tendencies are identified within the wide context of cultural communication. The conclusions led to the formulation of cultural and social insights into the historical period under consideration.

Straipsnis įteiktas 2010 01
Parengtas spaudai 2010 03

Apie autorių

Jonas Jonušas, dr., Kauno technologijos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Kalbotyros katedros lektorius.

Mokslinės veiklos sritys: sociolingvistika, profesinės kalbos funkcionavimo techninio profilio aukštojoje mokykloje ypatumai, tarpkultūrinė komunikacija.

Adresas: Kauno technologijos universitetas, Humanitarinių mokslų fakultetas, Kalbotyros katedra, Gedimino g.43, 44240 Kaunas

El. paštas: remjon@ktu.lt

3. Remiantis analizuota S. Šalkauskio kultūrinės sintezės teorija, galima teigti, kad įvairių kultūrų derinimas padeda įveikti kultūrinius antagonizmus tautos viduje. Kuo platesnė sintetinamų kultūrų skalė, tuo palankesnės sąlygos tautinei konsolidacijai.

4. Kalbinė tapatybė suvokiama kelių kultūrų sankirtoje: „Sakydavau, kad aš sykiu lietuvis ir lenkas...“ (V. Kudirka). Tai patvirtina prielaidą, kad tapatinimasis su vienos ar kitos kalbos vartotojais, yra ne tiek įgytas, kiek „pasiektas“ identitetas.

Literatūra

1. Aleksynas, K., 1987. *Ant upės krašto blindelė auga*. Vilnius: Vaga.
2. Alfred, G., Byram, M., Fleming, M., 2003. *Intercultural Experience and Education. Multilingual Matters*. LTD.
3. Bojko, A., 1934. Tak, pora! Szan. poetce Kazimierze Iłakowiczównie w odpowiedzi. *Iskry*, 2-3, p.3.
4. Buchowski, K., 2003. Retorsijos įkaltai. *Darbai ir dienos*, 34, pp.49-101.
5. Genzelis, B., 1980. *Kultūrų sąveika ir paribio kultūros*. Laikas ir idėjos: Filosofijos istorijos baruose. Vilnius: Mintis.
6. Gira, L., 1934. Taip metas! Atsakymas gerb. poetei Kazimierai Iłakowiczównai. *Trimitas*, 12, pp.232-233.
7. Gira, L., 1934. Jau taikytis metas. *Trimitas*, 12, pp.232-233.
8. Grigas, R., 1995. *Tautos likimas*. Vilnius: Rosma.
9. Grigas, R., 2001. *Sociologinė savivoka*. Vilnius: Rosma.
10. Hume, D., 1995. *Žmogaus proto tyrinėjimas*. Vilnius: ALK prada.
11. Iłakowiczówna, K., 1934. Pora się godzić. *Iskry*, 2-3, pp.2-4.
12. Jackiewicz, M., 1993. *Literatura polska na Litwie XVI-XX wieku*. Olsztyn: WSP.
13. Kasatkina, N., Leončikas, T., 2003. *Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga*. Vilnius: Eugrimas.
14. Kubilius, V., 1998. *A. Mickevičius. Poetas ir Lietuva*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
15. Romer, M., 1908. *Litwa: Studium o odrodzeniu narodu litewskiego*. Lwów: Polskie towarzystwo nakładowe.
16. Stravinskienė, V., 2006. Lenkų demografiniai pokyčiai Lietuvoje 1947-1959 metais. *Lituanistica*, 2 (66), pp.20-34.
17. Šalkauskis, S., 1938. Geopolitinė Lietuvos padėtis ir lietuvių kultūros problema. *Židinys*, 5-6, pp.587-606.
18. Wielhorski, W., 1925. *Byt ludności polskiej w Państwie Litewskiem. W świetle dochodzeń jej praw przed Ligą Narodów*. Wilno: Wydawnictwo Wileńskiego biura informacyjnego.
19. Zemlickas, G., 2009. Mitas – kaip ateities šauklis. *Mokslo Lietuva*, 15 (415), pp.2-4.

DOI: 10.5755/j01.sal.1.16.43367